

L. Balogh Béni – Olti Ágoston

A román–magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között

A magyar–román kapcsolatok 20. századi történetének egy sajátos, kevésbé vizsgált fejezetét képezi a lakosságcsere kérdése. Magyar történészek mindeddig nem fordítottak különösebb figyelmet e kérdéskörnek. Kivételt képez Horváth Sz. Ferenc, aki frissen megjelent tanulmányában¹ a korabeli romániai magyar politikai, kulturális elit szemszögéből mutatta be röviden a téma 1937–1942 közötti vonatkozásait, támpontot nyújtva a probléma iránti szélesebb közvélekedés kutatásához is.

A román történetírás már jóval többet foglalkozott a kérdéssel. Elsősorban Viorel Achim, illetve Sorina Bolovan és Ioan Bolovan írásai² azok, amelyek – frissen feltárt román levéltári forrásokra alapozva – az elmúlt évek során a tudományos kutatás előterébe állították e témát. A román történészek élénkebb érdeklődése feltehetőleg azzal a ténnyel magyarázható, hogy elsősorban a korabeli román (nem pedig a magyar) politikai elit volt az, amely – a homogén román nemzetállam megvalósítása érdekében – a két ország közötti lakosságcserét szorgalmazta. A hivatkozott román tanulmányok szinte mindegyike kitüntetett figyelmet szentelt Sabin Manuilă,³ a neves román demográfus munkásságának, aki a lakosságcsere elvének legelső és legfajszínűsabb romániai képviselőjének számított az 1920-as évek végétől egészen 1947-ig. Tevékenységének tanulmányozása valóban nélkülözhetetlen témánk szempontjából, hiszen lakosságcsere-elképzeléseit Manuilă nem a külvilágtól elszigetelt „szobatudósként” vetette papírra, hanem a legfelsőbb román politikai vezetéssel közeli kapcsolatokat ápoló, igen befolyásos személyiségként. Túlzás nélkül állítható, hogy Manuilă mind az 1940–1944 közötti, mind pedig (rövid ideig) az 1944. augusztus 23-i puccsal hatalomra került, új román politikai rendszer egyik meghatározó „szürke eminenciása” volt.

*

Írásunkban először a népességcserét és az áttelepítést, mint a kisebbségi kérdés „megoldásának” eszközeit elemezzük nagyon röviden, 20. századi példákon keresztül. Ezt követően Sabin Manuilă kisebbségpolitikai nézeteit ismertetjük, majd az 1940–1944 közötti román–magyar lakosságcsere-elképzeléseket és -javaslatokat vesszük szemügyre, beágyazva őket a kétoldalú kapcsolatok alakulásának történetébe. Különös figyelmet fordítunk a második bécsi döntést megelőző néhány hónap eseményeire, hiszen 1940 nyarán kristályosodott ki és vált hangsúlyossá az a román álláspont, miszerint a két ország közötti, egyre élesedő területi

¹ Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népességcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes*, 2006. 2. sz., 7–16. o.

² Lásd például Viorel Achim: The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuilă in October 1941. In *Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient*, XXVII. Bologna 2002, 593–617. o.; Viorel Achim: Romanian–German Collaboration in Ethnopolitics. The Case of Sabin Manuilă. In Haar, Ingo – Fahlbusch, Michael (ed.): *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919–1945*. New York – Oxford, 2005, Berghahn Books, 139–155. o.; Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: Inițiativa românești privind problema schimbului de populație în primii ani ai celui de al doilea război mondial (1939–1941). In Liviu Țirău – Virgiliu Țirău (ingrij.): *România și relațiile internaționale în secolul XX*. Clusium – Cluj-Napoca, 2000, 90–116. o.; Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: Problemele demografice ale Transilvaniei între știință și politică. Studiu de caz (1920–1945). In Camil Mureșanu (coord.): *Transilvania între medieval și modern*. Cluj-Napoca, 1996, 119–131. o.

³ Manuilă, Sabin (1894–1964): demográfus, a Román Tudományos Akadémia tagja, 1937–1947 között a román Központi Statisztikai Intézet igazgatója. 1948-ban emigrált, és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

vitát a kötelező lakosságcserevel, illetve az ehhez kapcsolódó, kiegészítő jellegű, csekély mértékű területátadással kell megoldani. A magyar tervek ezzel szemben a lakosságcsereát másodlagos eszköznek tekintették, és elsősorban az erdélyi területi revízió megvalósítására helyezték a hangsúlyt. A budapesti kormány az esetleges lakosságcsereát önkéntesnek képzelte el, és legszívesebben csak a „regáti” magyar szórványokra terjesztette volna azt ki, semmiképpen sem az egységes tömbben élő székelysége. A bécsi döntés utáni időszak legjelentősebb román kezdeményezésének Sabin Manuilă 1941. októberi – nem a nyilvánosságnak szánt, és végül papíron maradt – lakosságcsere-tervezete tekinthető.

Tanulmányunk következő fejezetében megvizsgáljuk, miként jelentkeztek a román–magyar lakosságcsere tervei az 1944. augusztus 23-át követő bukaresti béke-előkészítő tevékenységben. A lakosságcsere-terveket a Béke-előkészítő Bizottság készítette el, a Sabin Manuilă által már korábban elvégzett számítások alapján. Gheorghe Tătărescu⁴ román külügyminiszter az 1945. április 12-i bizottsági ülésen maga hívta föl a grémium figyelmét a vitatott hovatartozású területek kapcsán a népszavazás és a népességcsere lehetőségére. Tătărescu az eljövendő békekonferencia keretében mindkét eszköz alkalmazását lehetségesnek tartotta, ezért felkérte a bizottságot azok tanulmányozására. Végül, akárcsak a korábbi román lakosságcsere-tervek, az 1944 utániak is „fiókban maradtak”.

1. A lakosságcsere és az áttelepítés, mint a kisebbségi kérdés „megoldásának” eszközei

A lakosságcsere, valamint bizonyos népcsoportok ki- és betelepítésének gondolata nem 20. századi „találmány”. Elég, ha II. Abdul Hamid török szultán (1876–1909) uralkodására gondolunk, aki az örménylakta tartományokba kurdokat kezdett telepíteni.⁵ A legújabb kori népességcsere-egyezményeket a Balkánon kötötték, ekkor kísérelték meg első ízben a kibékíthetetlennek látszó területi ellentéteket lakosságcserevel enyhíteni. 1913-ban Bulgária és Törökország, 1914-ben pedig Görögország és Törökország között jött létre lakosságcsere-egyezmény. A lausanne-i béke aláírása előtt, 1923-ban újabb görög–török népességcsere-megállapodás született, ennek alapján hozzávetőleg 190 000 kis-ázsiai görögöt és 350 000 görögországi törököt cseréltek ki egymással.⁶

A népcsoportjog és az ezen alapuló etnikai elkülönítés elveit követő náci Németország 1939–1941 között egy sor nemzetközi egyezményt kötött a Közép- és Kelet-Európában élő németek egy részének az „anyaországba” való áttelepítése céljából, egyirányú népmozgás keretében. A Dél-Tirolra vonatkozó német–olasz egyezmény alapján például három év alatt mintegy 200 000 németnek kellett volna áttelepülnie, de a háborús viszonyok miatt valójában „csak” 100 000-en távoztak. A Szovjetunióhoz került volt lengyel területekről 1939–1941 között nagyjából 200 000 német távozott Moszkva és Berlin közös megegyezése alapján.⁷ Az 1940 nyarán bekebelezett három balti ország németjeire vonatkozóan később hasonló egyezmény született, akárcsak Besszarábia és Észak-Bukovina esetében, ahonnan az 1940. szeptember 5-i szovjet–német megállapodás nyomán, Andreas Hillgruber német történész

⁴ Tătărescu, Gheorghe (1886–1957): román politikus, két alkalommal is miniszterelnök (1934–1937, 1939–1940). Petru Groza kormányában 1945 és 1947 között miniszterelnök-helyettes és külügyminiszter.

⁵ Kempler Szonja: *Örmények – török jogfosztottságban. Népiártás, 1915.* 1. rész. <http://www.multkor.hu/rubicon/cikk.php?id=150&page=1&ev=1990&szam> Letöltve: 2006. november 8.

⁶ Korábban már kb. egymillió görög menekült érkezett Törökországból. Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, 192. o. Lásd még Balogh Ádám: *Lakosságcsere Görögország és Törökország között 1914-ben. Világtörténet,* 2002. 2–3. sz. 37–46. o.

⁷ Romsics: i. m. 255. o.

adatai szerint 93 000, illetve 43 000 német települt át.⁸ Az 1940. október 22-én aláírt német–román megállapodás alapján Dél-Bukovinából mintegy 52 000, míg Dobruzsából közel 14 000 német került Romániából a III. Birodalomba.⁹

Hitler 1939. október 6-i beszédét követően tehát, amelyben bejelentette a külföldön élő németek repatriálását, Közép- és Délkelet-Európa masszív népmozgások színterévé vált. Ezen túlmenően, szinte általánosan elterjedt elv lett Európa ezen részében, hogy az országok belső stabilitását leginkább az etnikai szegregáció, illetve a minél homogénebb nemzeti államok megvalósítása biztosíthatná.¹⁰

A térségben az etnikai és az állami-területi *status quo* a második világháború után sem került összhangba egymással – a győztes nagyhatalmak érdekeinek érvényesítése vagy éppen azok hiánya következtében. A háborúból okulva, melynek kirobbantásáért a társadalmak többségi közhangulata a nemzetiszocializmus mellett a kisebbségeket tette felelőssé, bizonyos mértékig elfogadták a népeségcsere, mint a területi és kisebbségi kérdésre adott egyfajta választ. A kelet-európai németek egy részét így például a potsdami egyezmény alapján kitelepítették.¹¹

Magyarország is kötött népeségcsere-egyezményt 1946. február 27-én Csehszlovákiával. Az egyezmény és a pótlólagos megállapodások révén több mint 73 ezer magyarországi szlovák költözött Csehszlovákiába, a Magyarország által befogadott csehszlovákiai magyarok száma mintegy 120 ezer főre tehető.¹² Kevésbé ismert azonban, hogy 1946. szeptember 12-én, a magyar és a jugoszláv békedelegáció vezetői között, levélcsere útján, létrejött egy megállapodás a két ország közötti önkéntes lakosságcsereéről.¹³ Az, hogy ezt nem hajtották végre, nem elsősorban a helyi elitek döntése volt. A térség fölött hegemoniát gyakorló nagyhatalmak ugyanis a szövetségi rendszereik fenntartásában voltak érdekeltek. Ennek megfelelően, az amúgy is etnikai konfliktusoktól szabdalt Délkelet-Európában, a lakosságcsere egy idő után már nem mint az évszázados konfliktusok megoldási módjára, hanem mint potenciális feszültségforrásra tekintettek. A *status quo* fenntartásának igénye elsődleges fontosságúnak bizonyult a párizsi békekonferenciát követően, s a nagyhatalmak ennek rendelték alá a térséggel kapcsolatos döntéseiket is.

2. Magyar–román lakosságcsere-tervek 1940–1944 között

2.1. A két világháború közötti román kisebbségpolitika és Sabin Manuilă nézetei

1918-ban az újonnan csatlakozott tartományok egymástól igen eltérő demográfiai, kulturális, nyelvi állapota miatt egy mélységesen megosztott és törékeny Nagy-Románia jött

⁸ Andreas Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944*. Ediție de Stelian Neagoe. București, 1994, Humanitas /Seria Istorie/, 339–340. o., 127. sz. jegyzet.

⁹ Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 597–598. o.

¹⁰ Uő: Proiectul guvernului de la București vizînd schimbul de populație româno-ruso-ucrainean (1943). *Revista Istorică*, 2000. 5–6. sz. 397. o.

¹¹ A magyarországi németek kitelepítésére lásd Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, 1993, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára.

¹² A kérdés részletes tárgyalásához lásd Tóth: i. m.; Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, 2001, Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft.; Zselický Béla: Beneš, a magyar-kérdés és a Szovjetunió, 1943–1948. *Múltunk*, 2005. 2. sz. 36–74. o.; Szabó A. Ferenc: A második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból. *Regio*, 1991. 4. sz. 49–71. o.; Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947)*. Budapest, 1994, 32–72. o.

¹³ Föglein Gizella: Magyar–jugoszláv népcsere egyezmény tervezet (1946). *Századok*, 1996. 6. sz. 1556. o.

létre, ami Irina Livezeanu román történész szerint váratlanul érte a román nacionalistákat.¹⁴ Többségük ugyanis homogén, egységes román nemzeti államról álmodozott korábban, nem pedig egy multiregionális, többnemzetiségű országról.¹⁵ Több más, térségbeli államhoz hasonlóan, a két világháború közötti Nagy-Romániában is az integrális nacionalizmus vált a politikai élet széleskörűen elfogadott ideológiai keretévé. A román vezető réteg nemzeti kizárólagosságra törekedett, s az új országrészek addigi orosz, magyar, német vagy zsidó származású elitjének háttérbe szorítását célozta meg, a bukaresti kormányzat hathatós támogatásával. Mindezt erőteljes kulturális offenzívával, az oktatási hálózat, továbbá a teljes állami intézményrendszer és a többségükben nem román (erdélyi, besszarábiai, bukovinai) városi társadalmak elrománosításával, a nemzeti kisebbségek kirekesztésével vagy éppen asszimilálásával igyekezett elérni.¹⁶

Etnikai tisztogatásról (*ethnic purification*) azonban sokáig nem esett szó; e fogalmat a mérvadó román értelmiségiek közül Sabin Manuilă használta az elsők között, 1935-ben. Ez év novemberében ugyanis, a román Közoktatási Minisztérium által szervezett konferencián, Manuilă Románia nyugati határának „megtisztítását” javasolta mintegy 100 km mélységben, telepítések és lakosságcsere, nevezetesen a magyarországi románok áthozatala, letelepítése révén.¹⁷ Már jóval ezt megelőzően, egy 1929-es demográfiai tanulmányában is szükségesnek látta a román etnikumú lakosság megerősítését Erdélyben, a határ mentén, a „centrifugális” elemek (azaz a magyarok) egyidejű gyengítésével. Elengedhetetlennek tartotta a lakosságcserét is azon országokkal, ahol románok élnek.¹⁸ Manuilă egy másik, (feltehetően) 1932-ben keltezett írásában is a sürgős gyakorlati teendők közé sorolta a lakosságcsere megszervezését, éspedig Jugoszláviával, Magyarországgal, Görögországgal, Bulgáriával, Csehszlovákiával és Oroszországgal. A román állam népességpolitikáját szerinte egy külön erre a célra létrehozott intézménynek kell majd végrehajtania, és ennek a feladata lenne egyebek mellett a lakosságcsere megszervezése is.¹⁹

Manuilă kiforrott, koherens, jól körülhatárolható nézeteket vallott a román állam által követendő népességpolitikát illetően. Kiindulópontja – egy későbbi, 1941-es írásának tanúsága szerint – a román állam teljes etnikai homogenitásának elérése volt a románság „természetes határai között, a lehető legrövidebb idő alatt”. E „nemzeti ideál” megvalósulását szerinte „már nem lehet a körülmények szerencsés alakulására bízni, ahol mi passzívan asszisztálnánk”.²⁰ Európa nagy országainak mintájára – írta 1940 decemberében²¹ – Romániának a lehető legrövidebb időn belül egy jól körülhatárolható, távlatos népességpolitikára lenne szüksége, amely nagy vonalaiban az ország bel- és külpolitikájának az alapját is meghatározná. Ilyen program mindeddig nem létezett, bár elismerte, hogy országa „etnikai politikájának” kulcskérdése 22 éven át a nemzeti kisebbségek felszámolása

¹⁴ Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare 1918–1930*. București, 1998, Humanitas /Seria Istorie/, 347. o.

¹⁵ Az 1930-as román népszámlálás adatai szerint az ország lakosságának 71,9%-a román, 7,9%-a magyar, 4,1%-a német, míg a többi más etnikumú volt. (Uo. 19. o.) Erdélyben az összlakosság 57,8%-át alkották a románok, a városi népesség körében azonban már kisebbségben voltak (34,7%). Uo. 20. o.

¹⁶ Uo. 229. és 349. o.

¹⁷ Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 595–596. o.

¹⁸ Uo. 595. o.

¹⁹ Sabin Manuilă: *Politica de populație a statului și problemele minorităților etnice*. Arhivele Naționale Istorice Centrale (Nemzeti Történelmi Központi Levéltár, Bukarest. A továbbiakban: Arh. N.I.C.), Fond personal Sabin Manuilă, dos. X. 95. bis, f. 21–22.; Lásd még Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: *Inițiativa românești...* 94. o.

²⁰ Uő: *Politica de populație*. Arh. N.I.C. Fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 213., f. 5. A románság „természetes határain” Manuilă nagy vonalakban – feltehetően – az 1940 nyarán elszenvedett területi veszteségeket megelőző román határokat érthette.

²¹ Uő: *Politica de populație a României*. Arh. N.I.C. Fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 204. A szerző a tanulmányt Nicolae Dragomir, „A Koordinálás és a Gazdasági Vezérkar Minisztériuma” vezetőjének felkérésére állította össze.

volt, s ezt a politikát követte tudatos állami intézkedések vagy csupán hallgatóságos szociális-gazdasági jellegű akciók révén Nagy-Románia összes kormánya. A megalkotandó program kérdése „ma Románia etnikai megtisztításának egyik sarokkövét képezi” – írta.²² Terminológiája szerint a „természetes (biológiai)” és a „mesterséges (szociális)” népmozgás terén egyaránt meg kell hozni a szükséges intézkedéseket. Lássuk, melyek lettek volna ezek.

1) Az első kategória esetében („természetes” népmozgás) a népesedési folyamatokat: a születéseket, a házasságkötést, a halandóságot lehet befolyásolni az Egészségügyi Minisztérium révén.

2) A „mesterséges” népmozgás egyrészt azon határon²³ túli románok „hazahozatalát” jelentené, akik oly területeken élnek, amelyeket Románia nem követelhet, mivel kívül esnek az „etnikai” határokon, másrészt az országban élő kisebbségek felszámolását eredményezné. *„Az etnikai kisebbségek felszámolását célzó törekvés az egész Európában nagyon időszerű kérdést, a lakosságcsereket ültetné át a gyakorlatba, homogén etnikai blokkok létrehozása érdekében.”*²⁴ A román demográfus meggyőződése szerint a fenti, „legsürgősebb” teendők megvalósítása *„a román etnikai elem számbeli és minőségi megerősödését vonná maga után, hogy elnyerhessük a világban a minket megillető helyet, amelyért harcolnunk kell.”*²⁵

Manuilă aszerint különböztette meg az „etnikai csoportokat”, hogy azok beilleszkednek-e az állam szerkezetébe, vagy pedig politikai eszközzé válnak „bizonyos idegen országok kezében”. A magyarokat feltehetően az utóbbi kategóriába sorolta. Őket, helyesebben az Erdélybe való „magyar–székely beszivárgási folyamatot”, a „magyarok betelepítését” okolta annak kapcsán, hogy „ma nem lehet olyan határvonalat húzni, amely az összes román egy országba foglalná”, „jelentős számú kisebbségi” nélkül. Ebben a helyzetben, Manuilă szerint, „egyedüli megoldásként” a lakosságcsere kínálkozik, amelynek az összes országra ki kell terjednie, ahol románok élnek. *„A lakosságcsere tehát hősies, fájdalmas, de szükséges megoldásnak tekintendő. Ez a mi lakosságunk etnikai homogenizációját fogja eredményezni, kiküszöbölve a sűrűlődségeket, amelyek ma nemzetközi feszültségeket eredményeznek.”*²⁶

1940 nyarán a gyökeresen megváltozott nagyhatalmi erőviszonyok következtében – a hitleri Németország térnyerése, az 1939. augusztus 23-án megkötött német–szovjet megnemtámadási szerződés, a versailles-i rendszer szétesése – Nagy-Románia felbomlott. Kevesebb, mint három hónap alatt, Románia elvesztette lakosságának és területének egyharmadát, egyes adatok szerint 3 millió román került az országhatáron kívülre.²⁷

A román társadalom egyöntetű tragédiaként élte meg a sorozatos területvesztéseket. 1940 nyarán egyre inkább teret nyert az a vélemény, miszerint a kisebbségek hibáztathatók az ország széteséséért, a megoldást pedig a teljes körű etnikai homogenizáció jelentheti.²⁸ Sokak szemében beigazolódni látszottak Sabin Manuilă korábbi figyelmeztetései, miszerint 1918-at követően a román kormányzat nem folytatott következetes népességpolitikát annak érdekében, hogy megerősítse a román elemet az újonnan megszerzett területeken. 1940-től

²² Uo. Arh. N.I.C. Fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 204., f. 3.

²³ Románia határain Manuilă, mint már említettük, feltehetően az 1939-es határvonalat értette, amely szerinte az ország etnikai határait jelenti.

²⁴ Sabin Manuilă: *Politica de populație a României*. Arh. N.I.C. Fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 204., f. 3. A szerző szerint Románia etnikai összetételét a fentiekben kívül egyéb eszközökkel, így pl. a belső migráció irányításával, iparosítással, telepítéssel is lehet befolyásolni.

²⁵ Arh. N.I.C. Fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 204., f. 18.

²⁶ Sabin Manuilă: *Politica de populație*. Arh. N.I.C. Fond personal Sabin Manuilă, dos. XII. 195., f. 6–7. A tanulmányt néhány héttel a második bécsi döntés előtt, 1940. augusztus 6-án írta a szerzője.

²⁷ Vlad Georgescu: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*. Ediția a IV-a, București, 1995, Humanitas /Seria Istorie/, 231–232. o.

²⁸ Achim: *Proiectul guvernului de la București...* 396. o.

tehát a román vezető réteget egyre inkább a teljes körű etnikai homogenitás eszméje hatotta át, ezt pedig leginkább a lakosságcsere által vélte megvalósíthatónak.

2.2. A lakosságcsere kérdése 1940 nyarán, a második bécsi döntés előtt

Az 1940. június végi válság nyomán, amelynek következtében Románia fegyveres ellenállás nélkül kénytelen volt átadni a Szovjetunióknak Besszarábiát és Észak-Bukovinát, Magyarország jóval előnyösebb külpolitikai helyzetbe került Romániánál. A területi revízió szempontjából döntő jelentőségű tényezőnek a német álláspont július eleji megváltozása bizonyult: Berlin ekkor felszólította Romániát, kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal és Bulgáriával a jövőbeni területátadásról.²⁹ A román vezetés, személy szerint II. Károly király kénytelen volt ígéretet tenni Hitlernek a tárgyalások elkezdésére, ugyanakkor már kezdetben kinyilvánította szándékát, hogy az etnikai elv alapján, kötelező lakosságcserevel kívánja rendezni a román–magyar viszonyt. Ezt kettős megfontolásból tette: egyrészt abban reménykedett, hogy Hitler támogatni fogja az elképzelést, s az elkerülhetetlennek látszó területi revízió minimális határkorrekcióra fog korlátozódni a kölcsönös kitelepítések folytán. Másrészt – s ez egyértelműen kiderül Mihail Manoilescu külügyminiszter emlékirataiból – a román kormány időhúzó taktikázásnak (is) szánta a lakosságcsere ötletét, hogy majd később „kiterő és halogató megoldásként” vesse be a Turnu Severin-i tárgyalások folyamán.³⁰

Ion Gigurtu miniszterelnök és Manoilescu külügyminiszter 1940. július végén személyesen ismertette az erdélyi kérdéssel, és így a lakosságcserevel kapcsolatos román terveket Berlinben és Rómában, megpróbálva elnyerni a tengelyhatalmak vezetőinek támogatását. Elindulásuk előtt Károly király kihangsúlyozta nekik, hogy csakis tisztán etnikai alapon, lakosságcsere útján képzelhető el az erdélyi kérdés megoldása. Leszögezte: „*a székelyekkel együtt mintegy 1 300 000 magyar él a határainkon belül, s őket teljes mértékben el kell távolítani az országból, hogy legyen egyszer nyugalom.*”³¹ A lakosságcserevel összekapcsolt, esetleges román területi engedmények Károly utasításai szerint legfeljebb Szatmár, Nagyvárad és Arad városok átadását jelentették volna a mögöttük lévő, átlagosan mintegy 20 km mélységű területekkel, a megerősített román katonai vonalakig.³²

A Hitlerrel való július 26-i, berchtesgadeni találkozót követően a román vezetés azt a következtetést szűrte le, hogy Berlin támogatja a magyar–román lakosságcsere elvét, és sor kerülhet majd egy, a székelység körében tartandó népszámlálásra és -szavazásra. Ez beleillett volna Bukarest halogató taktikájába és azon elképzelésébe, hogy a legrosszabb esetben is etnikai megoldás születik, s Romániának nem kell túl nagy áldozatot hoznia. Gigurtu augusztus elején például azt fejtegette Willer Józsefnek, az egykori Magyar Párt bukaresti irodavezetőjének, akit családi kapcsolatok révén jól ismert, hogy a román kormány legfeljebb néhány ezer km²-t engedhetne át az északnyugati határ mentén, ahova le lehetne telepíteni a távozni szándékozó magyarokat.³³

²⁹ A második bécsi döntés előzményeiről és magáról a döntésről részletesen lásd L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002, Pro-Print Könyvkiadó /Múltunk Könyvek/.

³⁰ Mihail Manoilescu: *Dictatul de la Viena. Memorii iulie–august 1940*. Ediție de Valeriu Dinu. București, 1991, Editura Enciclopedică, 58. o. A volt külügyminiszter idézi a neves történész és ex-miniszterelnök, Nicolae Iorga szavait is: „*Ha ezer évig akartok tárgyalni, akkor induljatok el a lakosságcsere elvének alapján.*” (Uo. 67. o.)

³¹ *Regele Carol al II-lea al României. Îsemnări zilnice. 1937–1951*. Vol. III. 15 decembrie 1939–7 septembrie 1940. București, 1998, Scripta, 254. o.

³² Réti György (szerk.): *Olasz diplomáciai dokumentumok a második bécsi döntésről. Hogyan kaptuk vissza Észak-Erdélyt 1940-ben?* Budapest, 2000, Aula Kiadó, 50. sz. irat, 88. o.

³³ Az erdélyi kérdésekben tájékozatlan kormányfő a székelyek számát mindössze 350 000-re tette, s azt állította, hogy ők úgysem hajlandók Romániát elhagyni. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) K 63 1940 27/7 2.; L. Balogh: i. m. 204. o.

Ez az optimizmus azonban a későbbi fejlemények során nem igazolódott be. Emlékirataiban Manoilescu az 1940. augusztus 30-án kihirdetett második bécsi döntés határozatát (amely Erdély egy részének átadására kötelezte Romániát és egy szót sem ejtett lakosságcsereéről vagy népszámlálásról) elsősorban Hitler „szószegésével” magyarázta, aki szerinte nem tartotta be július 26-i ígéreteit.³⁴ Hitler faji alapú eszmerendszerétől valóban nem állt távol a lakosságcsere, az áttelepítés gondolata,³⁵ Berchtesgadenben viszont azt az álláspontot képviselte, hogy az elkerülhetetlen területi revíziót lakosságcsereével kell *kiegészíteni*. Így, bár Hitler valóban „megfeledkezett” később a lakosságcsereéről, Manoilescuék félremagyarázták, netán félreértették a Führer szavait; nem idézték a területátadásra vonatkozó kitételeket, s csak azt hangoztatták, hogy a magyar–román viszályt Hitler jóváhagyásával *elsősorban* lakosságcsereével kell megoldani. „Megfeledkeztek” arról, hogy Berchtesgadenben Gigurtu kijelentette, Románia kész 14 000 km²-nyi területről lemondani Magyarország javára.³⁶

A román kormány nehéz helyzetben volt, egyrészt a rá nehezedő, a területi revízióról való tárgyalások elkezdését sürgető német–olasz nyomás, másrészt a romániai közvélemény revíziót illető hajthatatlansága miatt. Az ún. történelmi pártok, az írott sajtó és a rádió is a „területi integritás” jelszavát harsogta, a közvélemény a területi engedmények nélküli népességcsere pártján állt. Manoilescu is feltehetően a közvélemény nyomására – illetve a német állásponttal kapcsolatos illúziói hatására – cselekedett 1940. július 30-án, amikor sajtónyilatkozatot tett közzé. Ebben közölte, hogy a kormány a kisebbségi kérdés végleges megoldására szánta el magát lakosságcsere révén, de nem ejtett szót határmódosításról. Hangzatosan kijelentette: az etnikai homogenizálódás útján lehet megközelíteni leginkább „a román nacionalizmus régi jelszavát: Románia a románoké, és csak a románoké”.³⁷ Ez volt az első alkalom, hogy vezető román politikus a nyilvánosság előtt állt ki a lakosságcsere elve mellett.³⁸

Miként viszonyult a magyar kormány, illetve a romániai magyar vezető réteg a lakosságcsere kérdéséhez 1940 nyarán? A magyar kormány – a románnal ellentétben – a két ország közötti ellentét feloldását nem a lakosságcsereben látta, hanem a határrevízióban: Erdély, vagy legalább annak egy részének visszaszerzésében. A revízió kiegészítéseként Budapest azonban elképzelhetőnek tartott egy korlátozott, önkéntes lakosságcsereét is a két ország között. Ezt elsősorban az Ó-Romániában és a Dél-Bukovinában élő magyarokra terjesztette volna ki, akiknek összlétszámát 300 000-re becsülte.³⁹ A magyar vezetés azzal az eshetőséggel is számolt, hogy a Székelyföld visszatérését követően (amelyhez feltétlenül ragaszkodott), e régiót a Marosvásárhely – Bánffyújnyad – Nagybánya – Kárpátok által határolt, vegyes lakosságú térségen keresztül „esetleg lakosságcsere útján” lehetne összekapcsolni más magyarlakta területekkel.⁴⁰ Határozottan elvetette viszont a székelység bevonását a cserébe. Teleki Pál miniszterelnök 1940. augusztus 3-i, Mussolininak címzett levelében határozottan kijelentette: a székelység „*cseréje lehetetlen. A népesség és a föld*

³⁴ Manoilescu: i. m. 112., 119., 245–273. o.

³⁵ Szász Zoltán: Tévutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar–román konfliktus feloldására 1940 táján. *História*, 1999. 8. sz., 17–18. o.

³⁶ Calafeteanu, Ion: *Români la Hitler*. București, 1999, Univers Enciclopedic, 9/c. sz. dokumentum, 55. o. A találkozósról szóló feljegyzésében Manoilescu azt írja, ő javasolta a 14 000 km²-t, „vagy esetleg valamivel többet”. Valeriu Pop: *Bătălia pentru Ardeal*. Ediție de Sanda Pop și Nicolae C. Nicolescu. București, 1992, Editura Enciclopedică, 16. sz. melléklet, 270. o.

³⁷ Arh. N.I.C. Fond Președinția Consiliului de Miniștri (a továbbiakban: fond PCM), dos. 327/1940., f. 32–33. Idézi L. Balogh: i. m. 201. o.

³⁸ Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 597. o.

³⁹ L. Balogh: 122. o.

⁴⁰ Uo. 130.

*annyira jellegzetes, ezek az emberek annyira kötődnek ehhez a földhöz, hogy ez nem tehető meg.*⁴¹

A romániai magyar elit a 30-as években a népcseré kérdésében megosztott volt. Mint Horváth Sz. Ferenc írja, egy részük (pl. Hegedüs Nándor, Ligeti Ernő, Szentimrei Jenő) mind ezt, mind a különféle áttelepítési terveket kereken elutasította.⁴² Létezett azonban „egy olyan elgondolás is, amelyik először a (regáti) magyar szórványok Erdélybe való áttelepítése által vélte »menteni« a szórványokat az asszimilálástól, majd nagyobb tömegek átköltöztetésében és Erdély részleges felosztásában látta az erdélyi kérdés megoldását.” Közéjük tartozott Balázs András gyulafehérvári prelátus és – naplőfeljegyzései legalábbis ezt valószínűsítik – Paál Árpád, az Országos Magyar Párt elnöki tanácsának tagja.⁴³

A lakosságcserevel kapcsolatos magyar, illetve román álláspontok a legélesebben az 1940. augusztus közepén lezajlott Turnu Severin-i sikertelen magyar–román tárgyalások⁴⁴ ideje alatt, illetve azok előkészítése során kristályosodtak ki. A bukaresti magyar követ, Bárdossy László által augusztus 9-én átnyújtott, két nappal korábbi keltezésű magyar emlékeztető⁴⁵ például leszögezte: a területi kérdés „kompromisszumos” megoldása után a magyar fél elfogadná a lakosságcsere gondolatát. A cserét, amely önkéntes lenne, Románia egész területére kiterjesztenék, Erdélyre és a Regátra egyaránt. A kicserélt lakosságnak mindkét oldalon teljes kártalanításra lenne joga. Az akciót a jegyzék szerint még a tél beállta előtt le kellene bonyolítani, feltéve, ha Bukarest elfogadja majd a magyar kormány által javasolt új határvonalat.⁴⁶ A román válaszjegyzék augusztus 10-én született meg. Ez ismertette a román elképzelést, miszerint a kisebbségi kérdés „radikális” megoldását az etnikailag homogén állam létrehozásával lehet elérni. Ennek legalkalmasabb eszköze a lakosságcsere, amelynek a területi kérdéseket is alá kell rendelni. „Végül is úgy véljük – áll az emlékeztetőben –, hogy a határok áthelyezése csak abban az esetben lehet szükséges, ha a megnövekedett létszámú a másik országban élő egynemzetiségű állampolgárok befogadását szolgálja.”⁴⁷ A memorandum elolvasása után Bárdossy magánvéleményként megjegyezte Manoilescunak, hogy a román javaslat (előbb lakosságcsere, utána területi kérdések) „kerekek megfordítása” a magyar elgondolásnak. Úgy vélte, a lakosság „cseréjéről” a romániai magyarok és a magyarországi románok lélekszámának aránytalansága miatt egyáltalán nem lehet szó, ebből az elvből nem lehet kiindulni.⁴⁸

A Turnu Severin-i román küldöttség vezetője, Valeriu Pop⁴⁹ stratégiájának kiindulópontját a román területi integritás elve képezte. Ennek elfogadtatása esetén széleskörű jogokat garantáltak volna a magyar kisebbségeknek, a székelyeknek akár adminisztratív, kulturális és gazdasági autonómiát. Bizonyos határ menti „zsidó-magyar” helységeket (pl. Nagyszalonta, Érmihályfalva, Nagykároly) a „magyarországi román községekért” cserébe

⁴¹ Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 61. sz. irat, 101. o. Teleki levelét és a hozzá csatolt terjedelmes emlékeztetőt Réti egy rövid bevezetővel külön is közölte. (Uő: Teleki Pál 1940. augusztus 3-i levele és emlékeztetője Benito Mussolininak. *Századok*, 1999. 4. sz.)

⁴² Horváth: i. m. 7–8. o.

⁴³ Uo. 8–10. o.

⁴⁴ Részletesen lásd L. Balogh: i. m. 220–270. o.

⁴⁵ Lásd *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945*. V. kötet. *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941*. [A továbbiakban: DIMK, V. kötet.] Összeállította Juhász Gyula. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 275. sz. irat; Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 69. sz. irat.

⁴⁶ A tárgyalások első napján, augusztus 16-án a magyar küldöttség az ún. Maros-vonal tervét terjesztette elő, amely 69 000 km²-t juttatott volna vissza Magyarországhoz. A román delegáció elutasította a javaslatot.

⁴⁷ Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 71. sz. irat, 128. o.

⁴⁸ L. Balogh: i. m. 225. o.

⁴⁹ Pop, Valeriu (1892–1958): román politikus, 1936–1937-ben ipari és kereskedelmi miniszter. 1940–1942 között a külügyminisztérium beosztottja, a „magyar ügyek” „szakértője”.

átadtak volna ugyan, de az intézkedést lakosságcsere egészítette volna ki. Alapelv volt, hogy egy románnak sem szabad idegen uralom alá jutnia.⁵⁰ Pop a román álláspont lényegét így összegezte Hory Andrásnak, a magyar küldöttségvezetőnek az augusztus 19-i, második tárgyalási napon, egy négy szemközti megbeszélésen: ha a magyarok a székelyeket akarják, megkaphatják őket lakosságcsere útján. Amennyiben a magyar kormány elfogadja az etnikai elvet, továbbá megegyeznek az áttelepítendőek pontos számában és Budapest kötelezettséget vállal az áttelepítésükre, akkor a román kormány kevesebb, mint negyvennyolc órán belül közli elképzeléseit az új határvonalról.⁵¹

Bukarestben ezekben a hetekben-hónapokban valóban több olyan titkos tervezet is született, amely lakosságcsere esetén bizonyos határ menti területek Magyarországnak való átadásával számolt.⁵² Ezek közül az egyik legfontosabb a román nagyvezérkar augusztus 8-i javaslata volt. Florea Țenescu vezérkari főnök alapelvként abból indult ki, hogy katonai-stratégiai okok miatt az új határnak nem szabad majd túllépnie keleti irányba az Avas- és a szilágysági Bükk-hegység gerincét. A lakosságcsere ebben az esetben „az összes erdélyi magyarra, és ha lehet, a székelyek egy részére is” vonatkozott volna.⁵³ Gigurtu miniszterelnök tervét, amely demográfiai és gazdasági megfontolásokon alapult, egy augusztus 15-i, P. Leonida ezredes által szignált feljegyzésből ismerhetjük meg.⁵⁴ Az átadandó terület jóval nagyobb lett volna, mint a Țenescu-terv (feltehetően 7500 km²) esetében: mintegy 14 000 km². Megvalósulása esetén teljes körű magyar–román lakosságcserét hajtottak volna végre. A nagyvezérkar operatív osztálya, katonai megfontolásokból, súlyos bírálattal illetve Gigurtu tervét. Leonida ezredes ezért azt javasolta, hogy az átadandó terület csupán 9500 km² legyen.⁵⁵ Mivel azonban Gigurtuhoz hasonlóan Leonida is az összes magyart át kívánta telepíteni, az átadandó terület nagyságát észak vagy dél felé még 1900 km²-rel megtoldotta volna. A román tervek⁵⁶ végül „fiókban maradtak”, mivel 1940 nyarán – Szász Zoltán szavaival élve – a magyar történelmi-nacionalista állásponttal egy román etnikai-nacionalista álláspont szegült szembe,⁵⁷ s a kettő kibékíthetetlennek bizonyult.

A két ország közötti fegyveres konfliktus megelőzése érdekében augusztus végén Hitler úgy határozott, nagyhatalmi döntéssel keres megoldást a magyar–román vitára. Az új határvonalat, amit augusztus 30-án hirdettek ki Bécsben, Hitler feltehetőleg saját kezűleg rajzolta meg Berchtesgadenben, augusztus 27-én. Mivel a döntést egyelőre teljes titoktartás övezte, mind a magyar, mind a román kormány úgy vélte, augusztus 29-én, Bécsben kétoldalú tárgyalásokra kerül majd sor. A román vezetés ezért úgy gondolta, ezúttal konkrét határjavaslattal is előáll majd, ezt azonban a lakosságcsere végrehajtásától teszi függővé. Sabin Manuilă tanácsára egy „minimális” és egy „maximális” változatot fogadtak el augusztus 28-án: az első 10 000, a második 18 000 km² elvesztésével számolt.⁵⁸ A román küldöttség tagjai azonban útban Bécs felé, a vonaton kiderítették, hogy Manuilă előzetes számításai „tévesek”, mivel „kb. 1 300 000 magyar átköltöztetése és letelepítése” *minimálisan* 18 000 km²-nyi terület átadásával járna, márpedig ez az eredeti *maximális* román javaslattal

⁵⁰ Aurică Simion: *Dictatul de la Viena*. Ediția a II-a. București, 1996, Editura Albatros, 231–233. o.

⁵¹ L. Balogh: i. m. 247. o.

⁵² A tervekről részletesen lásd uo. 229–232. o.

⁵³ A Țenescu-tervet lásd Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (A román Külügyminisztérium Levéltára, Bukarest. A továbbiakban: Arh. M.A.E.), fond 71/ Transilvania, vol. 41., f. 110–119. „D 19. b” elnevezéssel Arh. M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 216., 220.

⁵⁴ Lásd Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 41., f. 121–123. A „T 1” nevű, hasonló javaslatot lásd Arh. M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 90., 94., 95.

⁵⁵ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 41., f. 122. Azonos az ún. „D 19”-es tervvel. (Arh. M.A.E., fond Conferința de Pace de la Paris (1946–1947), vol. 214., 216., 218.

⁵⁶ A Sabin Manuilă által elkészített tervezeteket a harmadik fejezetben ismertetjük.

⁵⁷ Szász: *Tévtak keresése...* 18. o.

⁵⁸ Simion: i. m. 325. o.

egyezett meg. Hosszas tanácskozás után végül Pop ötletét fogadták el, miszerint csak az áttelepített falusi, kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó magyar lakosságnak ajánlanak fel életteret. Az új javaslat így maximálisan 10 700, minimálisan 7500 km²-nyi területi veszteséggel számolt. A minimális terv nem foglalta magába a székelyek áttelepítését.⁵⁹

Mint ismeretes, ezek a tervezetek sem kerültek megvitatásra, hiszen augusztus 29-én Bécsben nem került sor magyar–román tárgyalásokra, másnap pedig a döntőbírósi határozat kihirdetésével a tengelyhatalmak képviselői kész tények elé állították a két küldöttséget.⁶⁰

2.3. A lakosságcsere kérdése 1940–1944 között

A román politikai elit a második bécsi döntést követően sem adta fel a homogén román nemzetállam megteremtését célzó terveit, így a lakosságcsere gondolatát sem. Az Antonescu-rezsim idején a legfontosabb közvélemény-formáló „nemzeti ideál” a megcsonkított határok helyreállítása volt, elsősorban Észak-Erdély mindenáron való visszaszerzése. Az ebben az időszakban született különféle lakosságcsere-tervezetek⁶¹ így szinte kivétel nélkül Románia 1939-es határaiból indultak ki, és Nagy-Románia visszaállításával számoltak.

Az 1940. szeptember elején hatalomra került Ion Antonescu⁶² államvezető koherens „nemzetpolitikai” elképzelésekkel rendelkezett. Személyes jó viszonyban volt Sabin Manuilă-val, és minden fontos, a népességgpolitikát érintő kérdésben kikérte a véleményét.⁶³ Egyik legfőbb távlati célkitűzése a homogén nemzeti állam létrehozása, az összes nem román lakosnak az országból való eltávolítása volt. Az 1943. november 16-i minisztertanácsi ülésen például kilátásba helyezte, hogy a háború megnyerése esetén nincs más megoldás, mint a kisebbségek „elmozdítása” egy „reform” keretében, „ezen kisebbségi tömegek kiiktatása a román elem köréből”.⁶⁴ Hasonló nézeteket vallott Mihai Antonescu⁶⁵ miniszterelnök-helyettes is, aki a minisztertanács 1941. június 17-i ülésén kiemelte: a lakosságcsere a békemegoldások és a holnapi Európa etnikai, faji „megnyugtatása” szempontjából a jövőben fontos szerepet fog betölteni.⁶⁶

E politika alapjául szolgáló nézetek talán legteljesebb összefoglalóját Sabin Manuilă 1941. őszi lakosságcsere-tervében találhatjuk meg.⁶⁷ A neves román demográfus egy részletes tervezetet állított össze a magyar–román viszály végleges rendezéséről, a lakosságcsere romániai alkalmazási lehetőségeiről, amelyet 1941. október 15-én megküldött Ion

⁵⁹ L. Balogh: i. m. 290. o. Az új területi javaslat maximális változata hasonlított az ún. Leonida-tervhez, míg a maximális változat nagyjából azonos lehetett a Ţenescu-tervvel.

⁶⁰ Román–bolgár viszonylatban ellenben sor került egy korlátozott mértékű lakosságcsere. Az 1940. szeptember 7-én aláírt craiovai szerződés nyomán a Bulgáriához került Dél-Dobrudzából 1940 őszén mintegy 106 ezer román távozott Romániába, Tulcea és Constanța megyékből pedig kb. 60 ezer bolgár települt át Bulgáriába. (Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: *Inițiativa românești...* 109–110. o.)

⁶¹ Ezek közül Vasile Stoica 1941-es tervezetét a következő fejezetben tárgyaljuk.

⁶² Antonescu, Ion (1882–1946): 1931-től tábornok, 1941-től marsall. 1937–1938-ban rövid ideig honvédelmi miniszter. 1940–1944 között Románia teljhatalmú miniszterelnöke, „államvezető”. 1946-ban Bukarestben bíróság elé állítják és kivégzik.

⁶³ Achim: *Romanian–German Collaboration in Ethnopolitics...* 141. o.

⁶⁴ *Evreii din România între anii 1940–1944*. Vol. II. *Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*. Volum alcătuit de Lya Benjamin. București, 1996, Editura Hasefer, 175. dokumentum, 524. o.

⁶⁵ Antonescu, Mihai (1904–1946): jogász, politikus. Ion Antonescu első kormányában igazságügyminiszter, később államminiszter és propagandaminiszter. 1941. június 21-én miniszterelnök-helyettesé, június 29-én pedig külügyminiszteré is kinevezik. 1946-ban Bukarestben bíróság elé állítják és kivégzik.

⁶⁶ *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*. Vol. III. (aprilie–iunie 1941). Ediție de documente întocmită de Marcel-Dumitru Ciucă et al. București, 1999, 570. o., 1941. június 17.

⁶⁷ Közli Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: *Problemele demografice...* i. m.; A tervezetet ennek alapján magyarul ismerteti Szász Zoltán: *Tévtutak keresése...* 17–19. o.; Angol fordítását lásd Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 609–617. o.

Antonescunak. Mivel Manuilă a tervezetet az államvezetővel történt egyik találkozáját követően állította össze, az fő vonásaiban bizonyára Antonescu nézeteit is tükrözte. A dokumentum az 1940 előtti román határokból indult ki, s az elérendő fő célt az etnikailag homogén Románia létrehozása képezte. Ennek érdekében „*az összes centrifugális szándékú kisebbséget a jövő román Romániájából át kell helyezni a határokra túlra, s az országba hozni az összes vér szerinti románokat, legyenek azok bárhol, s meg kell húzni a román Románia, az örök Románia új határait, hogy a politikai határok pontosan megfeleljenek az etnikai határoknak.*”⁶⁸ „Ideális” megoldásnak a lakosságcsere-tartotta. A „centrifugális” kisebbségektől (magyarok, oroszok, ukránok, bolgárok, szerbek) a több lépcsőben végrehajtandó, „teljes és kötelező lakosságcsere” révén szabadult volna meg. Ennek során Nagy-Románia területéről 3,5 millió lélek távozott, és mintegy 1,6 millió román érkezett volna. Ami az erdélyi magyarokat illeti, a tervezet szerint ők részben a Bácskába és a szerb Bánátba (az utóbbi terület Magyarországhoz kerülne), részben a Nagyszalonta–Nagyvárad–Szatmárnémeti sávba (a mintegy 5800 km²-nyi területet Románia átengedné Magyarországnak), a székelyek pedig Kárpátaljára költöznének a rutének helyébe, akiket viszont Ukrajnába telepítenének. Ezzel, illetve a többi kisebbség áttelepítésével egy 91%-os román nemzetállam jött volna létre, amelynek területe nagyjából 5000 km²-rel kisebb az 1939-es Nagy-Románia területénél.

Manuilă tervezete elsősorban a kedvezőtlen külső körülmények (a háborús fejlemények, a szomszédos országok egyetértésének és – feltételezésünk szerint – Németország jóváhagyásának hiánya) miatt nem valósulhatott meg. Bár a tervezet nem vált a kormány hivatalos programjává, az Antonescu-rezsim népességpolitikája mindvégig jórészt Manuilă eszméivel összhangban alakult.⁶⁹ Ezt bizonyítja az 1943. szeptemberi román–orosz–ukrán lakosságcsere-terv is,⁷⁰ amelynek nem voltak ugyan magyar vonatkozásai, mégis megemlíthjük, mint jellemző kordokumentumot. A tervezetet (amely egyébként az 1941-esnél jóval részletesebben taglalta a konkrét feladatokat) egy tárcaközi bizottság Corneliu Dragalina tábornok, Bukovina kormányzójának elnöklete alatt dolgozta ki. A bizottsági ülésekről készült összefoglalóból kiderül, a román kormány korábban úgy határozott, „teljes és végleges” megoldást kap a kérdés, ezért „késelem nélkül” végre kell hajtani a lakosságcsere-t. Ez azt jelentette, hogy összesen mintegy 930 ezer orosz és ukránt kellett volna az észak-besszarábiai és észak-bukovinai, valamint a Duna torkolatánál lévő „kompakt szláv” területekről a Dnyesztertől keletre telepíteni, helyükbe pedig 400 ezer románt (250 ezret Transznisztríából és 150 ezret a Bugtól keletre fekvő területekről) hozni. Megvalósulása esetén a lakosságcsere teljes és kötelező lett volna.

Nem találtuk nyomát a román szakirodalomban Dr. Victor Bolchiș Tordán, 1942. február 14-én kelt, igen terjedelmes román–magyar lakosságcsere-tervezetének.⁷¹ A dokumentumot Eugen Cristescu, a Különleges Hírszerző Szolgálat vezetője küldte meg 1942. március 3-án a Miniszterelnökség román–magyar kérdésekkel foglalkozó bizottságának, egy levél kíséretében. A levélből kiderül, hogy Bolchiș jogi végzettséggel rendelkezett, a titkosszolgálat „alkalmi informátora” és a C.E.C.⁷² nyugalmazott igazgatója volt.⁷³ A tervezet kiindulópontját az képezte, hogy a térségben egyre növekvő pánszláv veszély következtében mindkét ország elemi érdeke a köztük lévő tartós béke, bizalom, sőt a kölcsönös barátság légkörének a megteremtése. Ez pedig csak lakosságcserevel érhető el. A szerző két lehetséges

⁶⁸ Idézi Szász: i. m. 18. o.

⁶⁹ Achim: *The Romanian Population Exchange Project...* 607. o.

⁷⁰ Arh. N.I.C., fond PCM, dos. 1155/1943, f. 6–9.; Ismerteti Achim: *Proiectul guvernului de la București...* 395–421. o.

⁷¹ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 351–392.

⁷² C.E.C. = Casa de Economii și Consemnațiuni, román pénzügyintézet.

⁷³ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 410.

változatot ismertetett. 1) A magyarok számára fel kéne ajánlani Transznisztriában 3–4 megyét a kárpátjai ruszinok áttelepítése céljából. Ezt követően a ruszinok helyébe az összes „székelyt és magyart” Kárpátjára telepítenék Erdélyből, majd Észak-Erdélyt újból Romániához csatolnák. Az erdélyi román lakosság tehát helyben maradna. 2) Ha a fenti elgondolást nem lehet megvalósítani, akkor Észak-Erdélyben a mostaninál „igazságosabb” határt húznának meg (stratégiai szempontokat, illetve a magyar és a román lakosság számarányát is figyelembe véve), és kölcsönös, kötelező lakosságcsere hajtanának végre. Az elsőhöz képest ez a terv nagyobb áldozatokkal járna román részről, még mindig kevesebbrel azonban, mint az esetleges háború, „akkor is, ha győzünk” – vélte Bolchiş.⁷⁴ Meggyőződése szerint „a grófok és a gazdag budapesti zsidók” mostani rezsimjével lehetetlenség kiegyezni, reményeket táplált viszont arra az eshetőségre, ha a nyilaskeresztes párt venné át a hatalmat Magyarországon, akiktől – legalábbis úgy vélte – nem idegen a lakosságcsere gondolata.⁷⁵ Bolchiş távlatilag Görögországgal, Szerbiával, Bulgáriával és Ukrajnával is elképzelhetőnek tartotta a lakosságcsere az erős, csak románok lakta Nagy-Románia megvalósítása érdekében.⁷⁶

Bolchiş tervezetét a Miniszterelnökségen a magyarországi viszonyok jó ismerője, Gheorghe Tite véleményezte.⁷⁷ A szerzőt „komoly és jóhiszemű” embernek nevezte, a lakosságcsere ötletében viszont semmi újat nem talált, hiszen az elvet „a román kormány már rég a magáévá tette”.⁷⁸ Realitásérzéről téve tanúságot, tévesnek tartotta Bolchiş véleményét a nyilaskeresztes pártról, leszögezve: Magyarországon ma egyetlen egy párt és a közvélemény sem fogadja el a lakosságcsere gondolatát, ha az területi áldozatokkal járna. A magyar–román népcserét Tite csak a második bécsi döntéshez hasonló nagyhatalmi beavatkozás esetén tartotta valós lehetőségnek.

A magyar vezetés valóban nem számolt lakosságcserevel vagy kitelepítéssel az erdélyi kérdés megoldásaként. Amidőn Werth Henrik vezérkari főnök 1941. augusztus 19-én egy memorandumában azt javasolta: az ezeréves magyar határokon belül élő összes szláv és román lakost telepítsék ki, hogy a Kárpát-medence kizárólag a magyarság élettere legyen, Bárdossy László miniszterelnök ezt határozottan elvetette, kivihetetlennek és károsnak minősítve az ötletet.⁷⁹ Az erdélyi magyar elit viszont továbbra is megosztott maradt a kérdés kapcsán. A kisebbségből többségi helyzetbe került észak-erdélyi magyar politikusok egy jelentős része a korábbi kisebbségvédelmi értékek helyett a „nemzetépítő” szemlélet híve lett, a háború utáni telepítések lehetőségét sem zárva ki.⁸⁰ Paál Árpád egyik 1941-es feljegyzése szerint például a kisebbségi lét kiküszöbölése „emberies” módozatának egyik útja az „átköltöztetés” lenne.⁸¹ A Dél-Erdélyben maradt Szász Pál viszont éppen ellenkezőleg, elítélte a nemzetállami törekvéseket, és a Szent István-i, többnemzetiségű birodalomban gondolkodott; úgy vélte, a népcserével nem oldhatók meg Erdély problémái.⁸²

Nehéz megállapítani, a társadalom egyes csoportjai miként viszonyultak a lakosságcsere kérdéséhez. Feltehetően mind román, mind magyar részről volt egy-egy réteg, amely szívesen áttelepült volna, a legtöbben azonban (talán) a másik népcsoportozáshoz tartozó

⁷⁴ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 355.

⁷⁵ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 353.

⁷⁶ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 359. A tervezet további, legterjedelmesebb része jogászai pontossággal szabályozta a remélt lakosságcsere összes technikai részletét.

⁷⁷ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 435–440.

⁷⁸ Arh. M.A.E., fond 71/ Transilvania, vol. 359., f. 435.

⁷⁹ Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Második kiadás. 1963, Kossuth Kiadó, 59. dokumentum, 306–307. o.

⁸⁰ Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes*, 2006. 2. sz. 58. o.

⁸¹ Horváth: i. m. 11. o.

⁸² Uo. 12. o.

személyek távozását kívánták. Sztankay Zoltán brassói magyar kir. konzul 1941. október 30-i jelentése szerint Dél-Erdélyben a „három erdélyi nemzet” (magyar, „szász”, román) fiatalsága a „koreszmék”, a türelmetlen nacionalizmus hatása alatt áll, és „át nem hidalható úr tátong” közöttük. Szerinte a nemzetiszocialista hatás alatt álló szász fiatalság kitelepítené Dél-Erdélyből a románokat, ugyanezt tennék a dél-erdélyi magyarok közül is sokan, ha Dél-Erdély visszakerülne Magyarországhoz, míg a vasgárdista befolyás alatt álló román fiatalok „lemészárolnák” a magyarokat ugyanúgy, mint sok zsidót Romániában.⁸³

3. Magyar–román lakosságcsere-tervek a román béke-előkészítésben 1945–1947 között

3.1. A román Béke-előkészítő Bizottság és a kisebbségi kérdés megoldása

A román Béke-előkészítő Bizottságot, mint a külügyminisztérium technikai előkészítő szervét, a Mihai Antonescu által 1942 júniusában létrehozott, ún. Béke irodája⁸⁴ alapjain, 1945 februárjában alakították meg a karrierdiplomata Eugen Filotti⁸⁵ vezetésével.

A bizottságnak technikai előkészítő szerepet szántak. Főbb feladatait a következőkben jelölték meg: a) a jövőbeli békekonferencián Románia jogainak védelmét szolgáló, a külügyminisztérium irattárában található anyagok áttekintése és rendszerezése; b) a békekonferencián megoldásra váró kérdéseket tárgyaló tanulmányok elkészítése; c) az e kérdésekre vonatkozó hivatalos álláspont kidolgozásához szükséges javaslatok megfogalmazása; d) a szövetséges erőknek átnyújtandó memorandum-tervezetek előkészítése; e) a Románia jogainak és érdekeinek alátámasztására szolgáló térképészeti anyagok kiválasztása, rendszerezése, kiegészítése; f) az ország érdekeit szolgáló propaganda-kiadványok felülvizsgálata, a kiegészítésüket szolgáló javaslatok megfogalmazása.⁸⁶

A Bizottság közvetlenül a külügyminiszternek volt alárendelve. Munkája során minden olyan kérdést megvizsgált, amellyel az elkövetkezendő békekonferencián az ország esetleg szembesülhetett. Az elkészített javaslatokat a külügyminisztérium részére továbbította, amely a kérdés napirendre kerülése esetén hasznosította azokat.

A Béke-előkészítő Bizottság a kisebbségi kérdés két külön aspektusának tárgyalását tűzte napirendre: a Románia határain kívül élő román kisebbség, illetve a határokon belül élő nemzeti kisebbségek problémáját. A román béke-előkészítés abból indult ki, hogy a háború befejezése után – a felhalmozott tapasztalatok alapján – a kisebbségi kérdést „hatékonyabban” rendezik, mint 1919-ben.

A majdani döntéseket befolyásoló tényezők a Bizottság szerint⁸⁷ az alábbiak lehetnek. 1) Az a felismerés, miszerint az 1919–1920-as szerződésekben kidolgozott nemzetközi kisebbségvédelem nem volt hatékony; 2) a különböző államok által a kisebbségekkel szemben elkövetett túlkapások ténye; 3) azon törekvés, hogy áttelepítéssel

⁸³ MOL K 28-40-M.E.-1941-0-25339. Besztercén, egy 1941 novemberében keltezett bizalmas magyar rendőrségi jelentés szerint a német és a román lakosság körében is azt híresztelték, hogy a szovjetellenes háború végeztével az erdélyi románságot „részint Besszarábiába, részben pedig a Dnyeszteren túlra” fogják áttelepíteni. (MOL K 28-372. tétel-I-25840/1941. sz. M.E. II.)

⁸⁴ A Béke irodájára vonatkozóan lásd Ardeleanu, Ion: „Biroul păcii”: Proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942–1943). In *Europa XXI*. I–II/1992–1993, Iași, 1993, 128–132. o.; Dobre, Florica: Ion și Mihai Antonescu scrutează viitorul. Biroul Păcii. *Dosarele Istoriei*, 1997. 2. sz., 8–11. o.

⁸⁵ Filotti, Eugen (1896–?): román diplomata. 1944 őszé és 1945 márciusa között a Külügyminisztérium főtitkára, majd a Béke-előkészítő osztály vezetője, ezt követően a békekonferencián résztvevő román küldöttség politikai bizottságának technikai vezetője.

⁸⁶ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 9–10.

⁸⁷ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 2.

„kiiktassák” az olyan nemzeti közösségeket, amelyek jelentős szerepet játszottak a világháború kiobbantásában; 4) a szilárd elhatározás az államok közötti súrlódások okainak megszüntetésére vonatkozóan; 5) a probléma részleges megoldottsága egyes régiókban a görög–török, görög–bolgár, román–bolgár népességcsere, illetve a német kisebbség áttelepítése révén.

Mindezen tényezők a második világháború utáni békerendezés kapcsán Kelet-Közép-Európában többnyire előtérbe kerültek. Így nem csupán egy jellegzetes román gondolkodásmódot, hanem az egész korszakot és térséget átható – de sokak által nyíltan nem vállalt – szemléletet tükröztek.

A továbbiakban vizsgáljuk meg röviden az Emil Oprișanu⁸⁸ által elkészített elemzést.⁸⁹ A tanulmány az ország területén élő kisebbségek kérdésének megoldása érdekében azt javasolta, hogy a román kormány a hasonló problémákkal küszködő államok által már megtett lépések alapján dolgozza ki stratégiáját. Oprișanu azzal számolt, hogy a kisebbségi kérdés átfogó rendezésére kerül sor Európában, a térségben pedig népességcserével rendezik az ügyet. Úgy vélte, az alábbi országokban élő népcsoportokat érintheti majd az esetleges lakosságcsere, kitelepítés. 1) Csehszlovákia, Lengyelország, Szovjetunió, Jugoszlávia – németek; 2) Olaszország, Ausztria, Magyarország – horvátok és szlovének; 3) Ausztria, Németország, Lengyelország – csehek; 4) Magyarország, Jugoszlávia, Románia – szlovákok; 5) Németország és Csehszlovákia – lengyelek; 6) Lengyelország, Románia, Magyarország, Kárpátalja – ruszinok, fehéroroszkok, oroszok; 7) Románia, Csehország, Jugoszlávia – magyarok.⁹⁰

Oprișanu a határon túli románokat illetően is felvázolta a lehetséges megoldásokat.⁹¹ Ezek közül az egyik az országgal határos románlakta területek iránti követelés benyújtása lett volna. Ezt nem tartotta járható útnak, mivel szerinte ez még jobban elmérgesítette volna a szomszédos államokkal való viszonyt. Elvetette a határon túli románság iránt mutatott teljes érdektelenség taktikáját is, mivel ezáltal a kormány a kisebbségi jogok biztosítására vonatkozó garanciák nélkül áldozná fel a románságot. Ráadásul a balkáni államok ezt a gyengeség jeleként értékelnék, és területi követelésekkel jelentkeznének.

A magyar diplomáciához hasonlóan, a román is mérlegelte egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer kidolgozásának szükségességét. Oprișanu az ötletet elvetette, mivel egy ilyen rendszerben szerinte mindig megtalálhatók a „kiskapuk”, továbbá konfliktusforrást is képezhet a balkáni államok között. A tanulmány ugyancsak elutasította a kétoldalú megállapodások és a helyi autonómia biztosításának lehetőségeit, mivel egyrészt a győztes államokkal szemben amúgy is nehéz volna azokat érvényesíteni, másrészt a kisebbségi románok továbbra is ki lennének szolgáltatva a többségnek.

Megoldásként a kötelező népességcserét javasolta. Ennek végrehajtásával – Oprișanu véleménye szerint – megszűnne a környező országokkal való súrlódások legfőbb oka, Románia megszabadulna a szomszédos államokkal szimpatizáló népcsoportoktól, és nem utolsó sorban a háborús veszteségeket is részben pótolhatnák.

A román béke-előkészítés illetékesei a népességcserét egy teljes kelet-európai rendezés keretében képzelték el. Arra számítottak, hogy az épp lezárult világháborús konfliktusból okulva, a teljes térség a homogén nemzetállam kialakítására fog törekedni. Ezt figyelembe véve, természetesnek tűnt, hogy a román béke-előkészítők is hasonló álláspontra helyezkedtek.

⁸⁸ Oprișanu, Emil (1906–?): román diplomata. 1945 februárja és 1946 júliusa között a Béke-előkészítő Bizottság titkára.

⁸⁹ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 10–15.

⁹⁰ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 3.

⁹¹ A tanulmány a Balkán-félszigeten élő románság kérdését elemezte, nem foglalkozott a besszarábiai románok helyzetével.

3.2. A román–magyar népességcsere tervezetek

A népességcsere-terveket a Béke-előkészítő Bizottság megbízásából Sabin Manuilă dolgozta ki, fontosságukra pedig maga a külügyminiszter, Gheorghe Tătărescu hívta fel a Bizottság figyelmét. (A lakosságcsere kérdése Tătărescut már az országnak a háborúba való belépése előtt foglalkoztatta. A Besszarábia és Észak-Bukovina átadása után, 1940 nyarán megjelent egyik tanulmányában⁹² az ország kisebbségi problémáinak megoldására a népességcserét javasolta.)⁹³ Az elkészült terveket a Bizottság ülésein vitatták meg.

A román Külügyminisztérium Levéltárában, a Béke-előkészítő Bizottság iratai között két népességcsere-tervezet is található. Az első irat⁹⁴ a második világháború kitörését követően, Románia semlegességi időszakában született, a másodikat⁹⁵ Vasile Stoica⁹⁶ készítette, és az 1941. november 23-i dátumot viseli. Az első, névtelen – de valószínűleg Sabin Manuilă által összeállított – tervezet célja az volt, hogy az országot a küszöbön álló konfliktus előtt nemzetiségi szempontból minél homogénebbé tegye, és lehetőség szerint megelőzze a kisebbségek által „provokálható” konfliktusokat. A második tervezeten érződik a megváltozott nemzetközi helyzet hatása, hiszen az időközben lezajlott változások (a második bécsi döntés, az ország belépése a háborúba, Besszarábia és Észak-Bukovina visszafoglalása) figyelembevételével készült. Mindkét dokumentum potenciális konfliktusforrásnak tekintette a kisebbségeket. Az első terv – az 1941-essel ellentétben – a lakosságcsere nem kötötte össze területmódosítással.

Az első tervezet a háború legfőbb okának az etnikai problémákat jelölte meg; Románia számára is ezek jelentik az egyetlen veszélyforrást, ezért megoldást kell találni rájuk. A terv szerint a „kalács és korbács” módszerét kell használni. Ennek megfelelően megnyugtató közhangulatot kell kialakítani a Nemzetiségügyi Minisztérium által. E politika gyakorlati megvalósítására azonban kevés lehetőséget látott a szerző akkor, amikor „külföldről biztatják” a kisebbségeket. A „megnyugtató” lépéseket az ország politikájának igazolására kell majd a megfelelő időben felhasználni. A román külpolitika irányítói feltehetően tehát már ekkor tudatában voltak a kisebbségek irányába teendő békülékenyebb intézkedések fontosságának, s a Petru Groza-féle, későbbi nemzetiségpolitikának (az erdélyi kérdéssel foglalkozó szakértők körében legalábbis) már jóval 1944 előtt volt bizonyos fokú megalapozottsága.

A legfontosabb kérdésnek a tervezet mégis a kisebbségek számarányának csökkentését tartotta. A nemzetiségi arányok módosítását két módszerrel szerette volna elérni: egyrészt ellenőrzött népszámlálás révén (amely bizonyítaná a románság számarányának növekedését), másrészt kitelepítések és népességcserek megszervezésével. A cserék által az egyes népcsoportok ellenállását kívánta gyengíteni. A folyamatot úgy tervezte meg, hogy az hosszú távon a kérdéses népcsoport megszűnéséhez vezessen. A szudétanémet tapasztalat alapján reprodukciós, biztonságpolitikai és gazdasági elvek alapján határozta meg a lakosságcsereben résztvevők és az abból kizártak körét. A kizártak között találjuk a reprodukcióra már alkalmatlan felnőtteket, az alacsony szaporulattal rendelkező városi kisebbségeket, a nem mezőgazdasági foglalkozásúak között például a politikai agitátorokat, akik a határokon kívül sokkal „veszélyesebbek”, valamint a vagyonosabb rétegeket, amelyek

⁹² Gheorghe Tătărescu: *Evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord*. Craiova, 1940.

⁹³ Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: *Inițiativa românești...* 96. o.

⁹⁴ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 198–200.

⁹⁵ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 193–196.

⁹⁶ Stoica, Vasile (1889–?): román diplomata, a román küldöttség tagjaként részt vett az 1919–1920-as és az 1946–1947-es párizsi békekonferencián is. 1941–1944 között a román Külügyminisztérium Elemző osztályának igazgatója, fő feladata a béke-előkészítés. A háborút követően rövid ideig a Külügyminisztérium főtitkára.

vagyonának likvidálása nehézségekbe ütközne. A kicserélendők körét a társadalom számára kevésbé fontos és könnyebben pótolható szakképzetlen munkásokra, fiatalokra és a szegényekre korlátozta a tervezet. A cél hosszú távon a homogén nemzetállam létrehozása és ezáltal a román nemzetépítés befejezése volt. (Németországnak a Romániával folytatott kereskedelem során felhalmozott hiányát szintén telepítéssel oldották volna meg azáltal, hogy a kitelepített németek vagyona fedezte volna a német tartozást.)

A Romániában élő kisebbségek (magyarok, zsidók, németek, oroszok, ukránok, törökök, bolgárok, szerbek, cigányok) *cseréjét* a tervezet csupán a semlegesség megtartása esetén tartotta követendő megoldásnak. A háborúba való belépés esetén, az ország szövetségesei által nem védelt népcsoportok *egyoldalú kitelepítését* mindössze szervezési kérdésnek tekintette.

A Vasile Stoica által 1941-ben készített tervezet kiindulópontját Magyarország népesedési és földrajzi helyzete képezte. Stoica meg volt győződve arról, hogy Magyarországnak is érdeke a kisebbségek „centrifugális” erőit megtörni és egy földrajzilag, stratégiaileg koherens államot kialakítani. A magyar–román konfliktus egyetlen megoldásának az etnikai határok kialakítását tekintette. Mivel Erdély lakossága igen kevert, Stoica a határmódosítással összekapcsolt népességcserét javasolta. A tervezet által kínált megoldások az alábbiak voltak.

1. Románia átadja Magyarországnak – részben vagy teljes egészében – a Zsombolya–Battonya vonaltól nyugatra eső területeket.
2. Magyarország átadja Dombegyháza és Battonya községeket.
3. Románia lemond Magyarország javára a Zsombolya, Szerbcsernye (Srpska Crnja), Magyarcsernye (Nova Crnja), Csösztelek (Cesterek), Rogendorf, Itvarnok, Felsőelemér (Srpski Elemir), Tiszatarrós (Taraš) közti területről.
4. A román–magyar határ a Fekete-Körösnek a trianoni határt érintő pontjától északkeletre húzódna a dombokon át a Gutin- és a Máramarosi-hegyekig Pálosremetétől (Remeti) nyugatra, Kistécsőtől (Teceu) keletre szelve át a Tiszát, a Popadia hegycsúcsig terjedve.
5. A magyarországi ruszinokat kitelepítik Ukrajnába.
6. A székelyeket áttelepítik a ruszinok által evakuált területre.
7. Az új határtól nyugatra eső románokat áttelepítik az új határvonaltól keletre.
8. A Székelyföld és az új román–magyar határ közé eső terület magyarjait e határvonaltól nyugatra: a Szatmár, Szilágy, Bihar, Arad, Temes-Torontál megyékből, illetve az északnyugati Bánságból kitelepített románok helyére kell átköltöztetni.

A tervezet szerint a besszarábiai és bukovinai oroszokat is áttelepítették volna a Bug folyótól keletre. Nem mondtak le az 1940-ben Bulgáriához került Cadrilaterről, azaz Dél-Dobrudzsáról, ahová a bulgáriai, albániai és görögországi románokat telepítették volna, a szerbiai román kisebbséget pedig a Székelyföldre.

A dokumentum – amely sok tekintetben nagyon hasonlított az előző fejezetben már ismertetett, 1941. október 15-i, Sabin Manuilă-féle tervhez – igen ambiciózus volt. Fontos kiemelni, hogy szerzője, az angolbarátnak tartott Vasile Stoica 1940–1944 között is viszonylag befolyásos személynek számított a román Külügyminisztériumban, ezt követően pedig igen fontos szerepet töltött be a román béke-előkészítésben. Amint a tervezetből kitűnik, Stoica már 1941-ben az etnikai határok kialakítását tartotta szem előtt, számolva egy népességcserével összekapcsolt nyugati határmódosítással. Ez az elv jelenik meg a háború után készített tervezetekben is.

Az 1944 utáni tervezetek többnyire a második bécsi döntést megelőző magyar–román tárgyalásokra készített lakosságcsere-tervek „leporolását” jelentették. Elkészítésükkel

most is Sabin Manuilă-t bízták meg, így nem meglepő, hogy Manuilă a már meglévő elemzése alapján felállított téziseit próbálta érvényesíteni.

A tervezetek célja az volt, hogy a döntéshozókat minden eshetőségre felkészítsék, és amennyiben időszerűvé válna a lakosságcsere kérdése, a román külügyminisztériumnak minden eszköz a rendelkezésére álljon. Ennek megfelelően nem csupán egyetlen egy – pontosan és végérvényesen kialakított – elképzelést mutattak be, hanem több lehetőség megfontolását ajánlották.

Íme az elkészült tervezetek határvonalai,⁹⁷ amelyek a Magyarországnak átadandó terület kiterjedését jelezték. (A térképeket lásd a *Mellékletben*.) Az átadandó területre – annak nagyságától függően – telepítették volna lakosságcsere révén az új határtól keletre fekvő erdélyi területek magyar lakosságát részben, vagy teljes egészében.

- „T 1”-es vonal.
- „T 2”-es vonal: 13 168 km²-nyi területet jelöl.
- „T 3”-as vonal: 19 289 km². A „földműves” népesség cseréjét tenné lehetővé.
- „T 4”-es vonal: 16 599 km². Minden erdélyi magyart ide telepítenének, a „földműves” magyaroknak adva földet.
- „T 5 A” vonal: az erdélyi „falusi” magyarságot foglalná magába (988 268 személyt).
- „T 5 B” vonal: szintén a falusi lakosság cseréjét jelentené, ellentételezés nélkül maradna 89 298 magyar.
- „M 2”-es vonal: 3129 km², „etnikai” határvonal.
- „M 7”-es vonal: 5812 km², magába foglalná a határmenti megyék magyarságát. (A térség 482 611 lakosából 428 457 magyar.)
- „M 8”-as vonal: 10 125 km². A szórványban élő összes magyar befogadását jelentené (987 283 magyar).
- „D 19 A” vonal: magába foglalná a teljes erdélyi magyar lakosságot.
- „D 19 B” vonal: a maximális engedményt jelentené a teljes erdélyi magyar lakosság és „a székelyek egy részének” befogadása esetén.
- „I 22”-es vonal: 19 886 km², teljes körű lakosságcsereét jelentene.

A lakosságcsere-tervek kidolgozásánál a romániai magyarságot – a lakóhelyük alapján – székelyekre, a Székelyföld és a határmente között élő szórvány-magyarokra és a határ menti megyék magyarságára osztották fel. Manuilă szerint 934 646 magyar lakott a történelmi Erdély területén, 97 849 a Bánságban és 320 795 a Partiumban.

A népességcsere legfontosabb érve a határok konszolidálása volt, mivel a román állammal szemben „ellenséges” magyarság jelenléte a határ mindkét oldalán potenciális „veszélyforrást” jelentett a román állam számára.⁹⁸ Mindegyik tervet csupán a földművelő lakosság esetében számolt területi kompenzációval. (A vidéki, falusi lakosság cseréje egyébként nem volt új ötlet: 1940. július 26-án, Berchtesgadenben, a Hitlerrel folytatott megbeszélésük során is latolgatták már a román vezetők ezt a lehetőséget.)⁹⁹ Ahol a románok száma nem kompenzálta volna a magyarok számát, bonyolult számolással új kritériumrendszert vezettek be. Ez történt a „T 2”-es és a „T 3”-as terv esetében is. A „T 2”-es vonal által jelölt terület például – amely magába foglalta Máramaros megye északnyugati felét, illetve Szatmár, Bihar és Szilágy megyék 2/3-át, Arad megye egynegyedét, Temes megye nyugati részét – nem fogadhatott volna be csak 651 950 magyart, amelyből 242 930 már a területen élt. Így tehát (román adatok szerint) a 988 268 erdélyi „falusi” magyarból 336

⁹⁷ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 34.

⁹⁸ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 87.

⁹⁹ Sorina Bolovan – Ioan Bolovan: *Inițiativa românești...* 99. o.

318 még mindig Romániában maradt volna.¹⁰⁰ Azért, hogy ne kelljen az átadandó területet növelni, bevezették a foglalkoztatási elvet. Kiszámították, hogy a vidéki magyarok 75,55%-a él földművelésből, a románok 88,46%-ával szemben. Ez alapján, mivel a tervezet szerint csupán a földművelésből élőknek van szükségük földre, tehát területi kompenzációra, ezt a százalékot szorzóként fogadták el, és így növelték a területi ellentételezés nélkül kitelepítendő magyarok számát.¹⁰¹ A számítás szerint tehát a szóban forgó területeken élő románok „többet érnek”, és ezáltal több magyart lehet oda kitelepíteni. A tervek alapjául az 1930-as népszámlálás adatai szolgáltak.

A lakosságcsere-tervezetekben az etnikai elv alkalmazását tüzték ki célul, azonban Temesvár és Arad Romániához való tartozásának szükségességét gazdasági, illetve történelmi érvekkel is alátámasztották. Gazdasági szempontból fontosnak vélték, hogy a megyeszékhely körül lakó, fejlett gazdasági szinten levő népességet ne szakítsák el a megyeszékhelytől. A történelmi érv Temesvár esetében jelent meg: eszerint a magyarok telepések, és csak a közelmúltban érkeztek a térségbe.

3.2. A lakosságcsere-tervezetek vitája

A lakosságcsere-tervezetek vitájára a Béke-előkészítő Bizottság két ülésén, 1945. augusztus 21-én és 24-én került sor. A Bizottság tagjai lényegesen eltérő álláspontokat vallottak a magyar kisebbség helyzetének megítélése során.

A Bizottság tudatában volt annak, hogy Romániában a kisebbségek helyzete a két világháború közötti időszakhoz képest jelentősen megváltozott. A háború előtt három (magyar, német, zsidó) kisebbségnek voltak jól artikulált érdekei, és ezeknek a megfelelő fórumokon próbáltak érvényt szerezni. A háború után a zsidó közösség nagyságrendileg kisebb lett. A német kérdést illetően a Bizottság abban bízott, hogy az „magától megoldódik”, mivel a szövetségesek beleegyeznek a közösség kitelepítésébe.¹⁰² Ilyen megfontolások alapján tehát a kisebbségi probléma a magyarságra redukálódott.

A népességcsere vitájában azon álláspont kristályosodott ki, hogy az ország számára a *trianoni határok védelme* az elsődleges. Jelentésében azonban a Bizottság – egyhangú álláspontként – azt is hangsúlyozta: bármilyen határmódosítás esetén, amelynek Románia kénytelen lesz esetleg alávetni magát, olyan népességcserét kell végrehajtani, hogy annak nyomán ne maradjon román lakos magyar uralom alatt, „és ezzel párhuzamosan a magyarok létszáma is csökkenjen, leginkább a határterületeken.”¹⁰³

A testületen belül kemény vita zajlott a nemzetiségi kérdés két szakértője, Sabin Manuilă és Zenovie Păclișanu között a népességcsere érdekében hozott áldozat mértékéről. A trianoni határok védelmezői szerint egy 20 000 km²-es határmódosítás túl nagy áldozat volna, és ha sort is kerítenének lakosságcsere-re, még úgy is maradnának kisebbségek az országban: „zsidók és cigányok; elveszítünk egy alkotót/konstruktívat, de ellenségeset, és megőrziünk másokat, bomlasztókat, az etnikai tisztaságot csak nem tudjuk megvalósítani, és még területet is veszítünk.”¹⁰⁴

Manuilă szerint a román nemzeti érdek megkívánja a népességcsere végrehajtását, hogy ezzel megoldódjon a magyar és a román nép közötti konfliktus. Ezzel a kijelentéssel Păclișanu nem értett egyet, és kizárta a Magyarországgal való megbékélés lehetőségét akár maradnak az ország területén a magyarok, akár nem, akár végrehajtják a népességcserét, akár

¹⁰⁰ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 167.

¹⁰¹ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 131., f. 128.

¹⁰² Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 100.

¹⁰³ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 1–34.

¹⁰⁴ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 129.

nem.¹⁰⁵ A két szakértő egyetértett a magyarságnak az ország gazdasági életében betöltött fontos szerepével, ezen túlmenően mindketten a homogén nemzetállam elérését tüzték ki célul. Míg azonban Manuilă a „gyors megoldás” (népességcsere) híveként akár egy határmódosítást is elképzelhetőnek tartott, addig Păclișanu szerint a lakosságcsere túl nagy áldozatokkal járna (Nagyvárad, Szatmár, Nagykaroly elvesztése), ezért inkább a lassú asszimilációt részesítette volna előnyben.

Kettejük álláspontja a magyar kisebbség kilátásait illetően is eltért. Păclișanu szerint a két világháború közötti székely kivándorlás alátámasztja tézisé, miszerint a székelység sorsa a lassú beolvadás. Manuilă azonban a két világháború közötti időszakot úgy értékelte, hogy a magyarok „átmentek a kisebbségi lét vizsgáján”, és ezért nem osztozott az asszimilációban reménykedők nézeteivel.¹⁰⁶ Manuilă-t a második világháború és Észak-Erdély elvesztése készítette korábbi nézeteinek részbeni felülvizsgálatára. A két világháború közötti időszakban ugyanis az általa vezetett vizsgálatok még a románság magasabb népszaporulatát és hosszú távon a magyarság asszimilációját jósolták.¹⁰⁷ (Ezért, mint már utaltunk rá, Románia remélt etnikai homogenizálódását a „természetes” és „mesterséges” népmozgás együttes eredményeként képzelte el.) E kutatási eredmények publikálása után alig öt évvel, az említett események hatására, a lassú asszimilációval szemben Manuilă már egyértelműen és kizárólag csak a gyorsabb változás lehetőségével, a lakosságcserevel számolt..

Ion Christu¹⁰⁸ és Radu Crutzescu,¹⁰⁹ az európaiság eszméjére hivatkozva, a magyarokkal való megbékélés mellett foglalt állást. A grémium tagjainak döntő többsége ezt az álláspontot elvetette. Eugen Filotti, a bizottság elnöke kifejtette, hogy akik ilyen elveket vallanak, nincsenek tisztában az erdélyi realitásokkal,¹¹⁰ Păclișanu pedig kiemelte: a magyarok nem mondhatnak le Erdélyről, mert „*amely nép lemond az imperializmusról, az halálra van ítélve.*”¹¹¹ Sabin Manuilă így érvelt: habár a politikailag kényelmes megoldás a trianoni határok védelme és az asszimilációban való reménykedés lenne, ő nem hisz ebben; szerinte ez már több mint határkérdés, ez a román nemzet létének a kérdése.¹¹² Álláspontja azonban a bizottságon belül nem talált támogatásra, bár Filotti megjegyezte: „*ma nincs olyan ember Erdélyben, aki ne lenne a két nép közötti teljes szétválasztás híve.*”¹¹³

A Bizottság végül nem javasolta a kormánynak a lakosságcsere az erdélyi kérdés megoldásaként, az elkészített tervezetek mégis mindvégig „kéznél voltak”, hogy egy Romániára kényszerítendő területátadás esetén fel legyenek készülve a népességcsere is.

¹⁰⁵ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 129.

¹⁰⁶ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 126.

¹⁰⁷ Az erdélyi nemzetiségek természetes szaporulatára (az 1930. december 29 – 1940. január 1. közötti időszakban) lásd az alábbi táblázatot. (Art Louis Roman: Demografia istorică în opera lui Sabin Manuilă. In Sorina Bolovan – Ioan Bolovan [szerk.]: *Sabin Manuilă. Istorie și demografie*. Cluj-Napoca, 1995, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, 39. o.)

Nemzetiség	Román	Magyar	Német	Zsidó
%	7,5	5,7	3,1	0,5

¹⁰⁸ Christu, Ion (1895–1953): román diplomata és közgazdász. 1940. februártól júniusig külkereskedelmi miniszter. Tagja mind az 1944. szeptember 12-i román fegyverszüneti egyezményt aláíró küldöttségnek, mind a párizsi békekonferencián részt vevő román delegációnak.

¹⁰⁹ Crutzescu, Radu (1892–?): román diplomata. A Külügyminisztérium politikai ügyosztályának igazgatója (1939), berlini, majd ankarai követ, ezt követően a Külügyminisztérium központi adminisztrációjában dolgozik.

¹¹⁰ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 130.

¹¹¹ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 129.

¹¹² Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 129.

¹¹³ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 94., f. 130.

Kutatásaink jelenlegi fázisában nem áll rendelkezésünkre arra vonatkozó adat, hogy a lakosságcsere mekkora támogatást kapott a kormányon belül; az a tény azonban, hogy a külügyminiszter jelenlétében tárgyaltak róla, és az ő felkérésére végeztek erre vonatkozó elemzéseket, némileg árnyalja a Petru Groza-kormány mindeddig „magyarbarátnak” titulált politikáját.

A megváltozott nemzetközi helyzet (a nagyhatalmak közötti ellentétek, a békefolyamatban Romániának szánt szerep) nem tette lehetővé a magyar–román lakosságcsere, a második világháború után azonban az ország területén mégis jelentő népmozgások történtek. A legnagyobb mértékű népmozgást a német anyanyelvű lakosságnak a Szovjetunióbeli kényszermunkára való elhurcolása képezte. Román források szerint 1945 januárjában több mint 70 000 munkaképes romániai németet hurcoltak el, a román hatóságok aktív közreműködésével.¹¹⁴

A második világháborút követően Romániában erőszakos kitelepítésekre¹¹⁵ is sor került. 1946. április 16-án Vladimir Clementis csehszlovák külügyi államtitkár a prágai román követtel folytatott megbeszélésén felvetette a Romániából kitelepített szlovákok kérdését.¹¹⁶ Nagyvárad környékéről ugyanis, rendkívül rossz körülmények között, mintegy 700 szlovákot szállítottak Pozsonyba. Clementis kifejtette, hogy amennyiben Románia a szlovákok kitelepítését óhajtja, a két ország között egyezményt kell kötni, a kitelepítés végrehajtására azonban csupán a magyar–szlovák lakosságcsere befejezése után kerülhet sor. Nincs tudomásunk arról, hogy további szlovákokat toloncoltak volna ki tömegesen, a két ország között pedig nem jött létre lakosságcsere-egyezmény.

A magyarokkal szemben nem került sor hasonló intézkedésekre, azaz erőszakos, tömeges kitelepítésekre, azonban a romániai magyarok is fenyegetettségben éltek ezekben az években. A csehszlovákiai precedens, a Romániában (mind az ún. történelmi pártok, mind a Román Kommunista Párt részéről) tapasztalható felfokozott nacionalista hangulat nyomására az áttelepítés kérdése a magyar kisebbséget is foglalkoztatta. Az erdélyi magyarságnak a Magyar Népi Szövetség hivatalos irányvonalával nem azonosuló vezetői (Márton Áron, Vásárhelyi János, Korparich Ede, Lakatos István, Szász Pál) az 1946. áprilisi, kolozsvári találkozójukon megfogalmazták javaslataikat az erdélyi kérdés megoldását illetően. Nyilatkozatukban egyebek mellett elítéltek minden olyan megoldást, amely „az erdélyi kérdést a magyarság áttelepítésével kívánja megoldani”.¹¹⁷

A román elit mind bal-, mind jobboldalról a román nemzetállam iránti lojalitáshoz kötötte az erdélyi magyarságnak az ország területén való maradását. Nem sokkal az 1944. őszi, erdélyi román bevonulást követően Ionel Pop, Erdély frissen kinevezett nemzeti parasztpárti kormánybiztosa¹¹⁸ így vélekedett erről *Az erdélyi változások emberséges módon fognak lezajlani* cím alatt leközölt interjújában. „Ha az erdélyi magyarok eléggé értelmesek

¹¹⁴ Lásd Karl M. Reinert – Fritz Cloos: *Zur geschichte der deutschen in Rumänien, 1935–1945*. München, 1998; *Dokumentation der vertend der deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Bd. III. München, 1984; Ignat Fischer: Date despre deportarea în Rusia a etnicilor germani din Banat. In *Analele Sighet* 2. 1995, 416–418. o.; Dumitru Şandru: Etnicii germani și detaşamentele de muncă forţată din România, 1944–1946. *Arhivele Totalitarismului*, 1995, 1. sz. 26–29. o.

¹¹⁵ Erőszakos kitelepítésről akkor beszélhetünk, ha azt nem előzi meg írásos egyezség az érintett felek között, amint az a mindkét fél által támogatott szecesszió, szétválás esetén szokott bekövetkezni. Salat Levente: *Etnopolitika a konfliktustól a méltányosságig. A kisebbségi lét normatív alapjai*. Marosvásárhely, 2001, Mentor Kiadó, 56. o.

¹¹⁶ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris (1946–1947), vol. 69., f. 86.

¹¹⁷ Nastasă, Lucian (coord.): *Minoritățile etnoculturale, mărturii documentare: Maghiarii din România (1945–1955)*. Cluj, 2002, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 246. o.

¹¹⁸ A *Monitorul Oficial* 1944. október 10-i, 234. számában jelent meg a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatási Kormánybiztossága felállítását elrendelő 487-es számú törvény. Ionel Pop a Nemzeti Parasztpárt nagy tekintélyű vezetőjének, Iuliu Maniunak volt az unokaöccse.

lesznek és meg lesz a lelki erejük is, hogy elfogadják a realitást – Erdély örökké Romániához fog tartozni –, és véglegesen lemondanak irredenta törekvéseikről és ábrándjaikról, akkor végérvényesen bekapcsolódhatnak Románia nagy sorsközösségébe. Ilyen feltétel mellett számukra itt minden szempontból jobb körülményeket fogunk biztosítani, mint amilyenben a magyarországi vérrokonok részesülnek, és Románia hasznos állampolgárai lesznek. Remélem, hogy így fog történni. Ezen bizalom hiányában, szélsőséges megoldásra kell gondolnunk, a repatriálásukra.”¹¹⁹ Levéltári bizonyítékok hiányában nem állíthatjuk bizonyosan, hogy a Nemzeti Parasztpárt körében nyíltan megfogalmazódott volna a magyarság kitelepítésének szándéka. A fenti nyilatkozat mindenestre arra enged következtetni, hogy a párton belül feltehetően foglalkoztak a kitelepítés lehetőségével.¹²⁰

A Petru Groza-kormány hatalomra kerülésével kialakult politikai helyzet mérföldkövekkel nagyobb előrelépést jelentett a magyarságnak az 1944. őszi állapotokhoz képest, azonban több százezer magyar továbbra is jogbizonytalanságban élt, hiszen nem rendelkezett állampolgársággal.¹²¹ Még napjaink román történetírásában is tartja magát az a nézet, hogy a második világháború után, tekintettel a párizsi békekonferenciára és egy lehetséges népszavazásra, Magyarország meg akarta változtatni Erdély etnikai összetételét, bátorítva a magyar menekültek Erdélybe való visszatérését.¹²² Kutatásaink eddigi eredményei alapján viszont nem állapítható meg az állampolgársági kérdés és az esetleges kitelepítési/népességcsere-, vagy népszavazási terv közötti kapcsolat. Lucrețiu Pătrășcanu igazságügy-miniszter 1946. június 8-ai, kolozsvári beszédében 3–400 ezerre tette az illegálisan Románia területén tartózkodók, illetve azok számát, akiknek tudatosan nem adták meg az állampolgárságot. Az állampolgárság nélkülieket potenciális veszélyforrásnak tartotta, kijelentve: „az engedékenységeknek határa van. Határozottak vagyunk ennek az állapotnak a megszüntetésében”.¹²³

Azt, hogy ez nem pusztán „elszólás” volt a Román Kommunista Pártban akkor elég nagy befolyással bíró politikus részéről, az is bizonyítja, hogy baráti társaságban és szűkebb megbeszéléseken állítólag többször is hangsúlyozta: habár szükséges lett volna, de – Csehszlovákiával ellentétben – Románia elszalasztotta a magyarok kitoloncolását.¹²⁴ A kitoloncolás gondolata valószínűleg Gheorghe Gheorghiu-Dej-től sem lehetett teljesen idegen; egyes emlékiratok szerint a Sztálinnal folytatott egyik megbeszélésén,¹²⁵ miután a román pártvezető a magyar „szélsőségesekre” panaszkodott, állítólag Sztálin is kifejtette a kérdéssel kapcsolatos nézeteit: „miért nem kergettétek ki [a magyarokat] az országból a horthysta csapatokkal együtt... mivel nem oldottátok meg a kérdést a megfelelő pillanatban az erőszak segítségével, most már nem marad más hátra, mint a konfliktusaitokat diplomáciai úton megoldani.”¹²⁶

Nem tudjuk, a második világháború után a romániai magyarság kitelepítése gondolatának mekkora támogatottsága lehetett a román politikai pártok vezetőségében,

¹¹⁹ *Curierul*, 1944. október 25.

¹²⁰ Nagy Mihály Zoltán: *A román pártok magyarságpolitikája (1944. augusztus – 1945. március)*. Kézirat, a szerző birtokában.

¹²¹ Az állampolgársági kérdéssel kapcsolatban lásd Vincze Gábor: *Állampolgárság és kisebbségpolitika Romániában a II. világháborút követő években*. *Magyar kisebbség*, 1999. 2–3. sz. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m990217.htm>

¹²² Dumitru Șandru: *Mișcări de populație în România (1940–1948)*. București, 2003, Editura Enciclopedică, 338–339. o.

¹²³ Florin Constantiniu: *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1946)*. București, 2001, 151. o.

¹²⁴ L. Betea: *Maurer și lumea de ieri*. Arad, 1995, Editura Fundației Ioan Slavici, 223. o.

¹²⁵ A megbeszélésre feltehetően 1945 végén került sor.

¹²⁶ Betea: i. m. 260. o.

azonban a forrásfeltárás jelenlegi állapotában megállapítható, hogy a román béke-előkészítés számolt ezzel az eshetőséggel, és az esetleges (Románia rovására történő) határmódosítást csak lakosságcserével összekapcsolva fogadta volna el. Mind a bal-, mind a jobboldali román pártokban találunk olyan magas rangú politikusokat, akik kevésbé burkoltan is megfogalmazták a kitelepítés lehetőségét. A korabeli román politikai helyzet ismeretében valószínűsíthető, hogy ezek nem véletlen megnyilatkozások voltak, hanem jelezték: a román politikai elit egy része számol a lakosságcsere, a kitelepítés lehetőségével.